

BALOGH GYÖRGY

ÚJ UTAKRA LÉP-E A SZERB PRAVOSZLÁV EGYHÁZ?

A Szerb Pravoszláv Egyház hatása Szerbia külpolitikájára

Amikor 2020. október 30-án koronavírusban elhunyt Amfilohije Radović, Cetinje érseke, a Szerb Pravoszláv Egyház (SZPE) Montenegrói és Tengermelléki metropolitája, majd néhány héttel később Irinej, belgrádi pátriárka, a szerb ortodox egyház vezetője is, érezhető volt, hogy történelmi fordulóponthoz érhet a SZPE. Mindkét főpap évtizedeken át meghatározó irányítója volt a SZPE egyházpolitikájának, és jelentős befolyásuk volt a szerb állam regionális politikájára is. Haláluk egy olyan korszak szimbolikus lezárásának tekinthető, amely számtalan traumatikus emléket hordozott nem csak a szerb nép és állam, hanem a Balkán minden országa és nemzetisége számára, ahol szerbek élnek. A régió történelmi adottságai miatt szerbek pedig mindenhol élnek a Balkánon.

Az egyház nemzetpolitikáját és a szerb állammal való kapcsolatát illető elemzéseket két, egymástól univerzum-léptékű távolságban lévő szemléletmód befolyásolja. Biljana Stojković¹ frappáns megfogalmazásában az egyik szerint az egyház az államon élösködik, a másik szerint éppenséggel az állam a parazita a vallási ideológián. Perspektíva függvényében mindkettő igaz lehet. A következőkben a szerb ortodoxia perspektívájából közelítve a kérdéseket azt próbálom rögzíteni, hogy mi történt a SZPE felső vezetőinek megválasztása óta eltelt másfél év alatt.

A mindenkori szerb pátriárka tagadhatatlanul nagy hatást gyakorol a szerb közügyekre, ezért az újabb elnöki mandátumért induló Aleksandar Vučić számára egyenesen életkérdés volt egy évvel a köztársasági elnöki és parlamenti választások előtt, hogy az Érseki Szent Szinódus olyan személyt válasszon legfelsőbb vezetőjéül, akivel együtt tud működni. Ez nem volt egyértelműen garantált; egyfelől mert a pátriárkaválasztás eljárási szabályzatában is van egy véletlen faktor (három személy közül sorshúzással választanak), másfelől mert volt olyan potens (és népszerű) jelölt például Grigorije püspök, a düsseldorfi és egész németországi szerb ortodox egyházmegye 52 éves vezetője személyében, aki korábban nem egyszer bírálta Vučić és a Hala-

¹ STOJKOVIĆ, Biljana: Serbia and secularism, *Peščanik*, 22/09/2012, <<https://pescanik.net/serbia-and-secularism/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

dó Párt politikáját.² De Vučić ugyanígy aggódhatott Joanikije Mićović metropolita megválasztása miatt is, aki a befolyásolhatatlanul kemény egyházvédő montenegrói érsek, a néhai Amfilohije tanítványa és szoros munkatársa volt. Joanikije metropolita ugyan nem lett belgrádi pátriárka, ám 2021 májusában őt választották a SZPE Montenegrói és Tengermelléki metropolitájává. Volt még egy jelölt, aki nem tartozott Vučić kritikusai közé, de akinek megválasztása talán még az előzőeknél is nagyobb veszélyeket rejtett az elnök számára: Irinej Bulović püspök, aki a Püspöki Gyűlésre félelmetes befolyást tudott gyakorolni. Minden püspöktársáról tudta, van-e érintettsége az egyházat érintő korrupciós és zaklatási botrányokban. Irinej Bulovićnak a püspöki karra gyakorolt hatásánál csak egy volt veszélyesebb Aleksandar Vučić elnök számára: a püspök közelsége az orosz ortodox egyházhoz, mert Vučićon egyre nagyobb volt az amerikai nyomás Koszovó ügyének rendezésére. Irinej püspök személye ezen kívül minden kompromisszumot kizárt a szerb egyház ökumenikus kapcsolatainak kérdésében, megválasztása pedig esélyt sem hagyott volna a szakadár Macedón Pravoszláv Egyház és a SZPE kapcsolatának rendezésére, valamint Montenegró állam és a Montenegrói Szerb Pravoszláv Egyház között kialakult alkotmányos vita feloldására. A sorshúzás végül a viszonylag fiatal (59 éves) Porfirije Perić (világi nevén Prvoslav Perić), Zágráb és Ljubljana addigi metropolitáját jelölte Szerbia 46. pátriárkájának.

Úgy tűnik, hogy a szelíd, halkszavú, néhai Irinej pátriárka után ismét egy kompromisszumokra hajlandó egyházfő került trónra. Nehéz öröksége van, mert több évtizedes válságok kezelése, illetve nyugvópontra juttatása vár rá, amelyekben ugyan elsődlegesen a SZPE az érintett fél, de a politikai konzekvenciákat a szerb államnak kell viselnie mind regionális, mind szélesebb nemzetközi szinten. Az állam és egyház összefonódásának, a közöttük kialakult „róka fogta csuka – csuka fogta róka” helyzetnek történelmi előzményei és társadalmi okai vannak, amiket az elemzések inkább kevesebb, mint több korrektséggel, és a korábban már jelzett álláspontbeli különbségek (ki a parazita kinek a hátán) mentén mutatnak ki. Az elemzések nagy része abból indul ki, hogy a pravoszláv egyház a Nagy-Szerbiára vonatkozó tervek indikátora, motorja és rossz szelleme. Tagadhatatlan, hogy az egyház a múltban többször kifejtette: az államtól azt várja, hogy egy, a szerb állam által adminisztrált, és a SZPE alá tartozó területre gyűjtse össze a szerbeket. Ha viszont a közelmúlt egyházpolitikai eseményeire tekintünk, például a Macedón Pravoszláv Egyház és a SZPE közötti szakadás megszüntetésére irányuló kísérletre, és az azt érintő szerb nyilatkozatokra, akkor felmerülhet egy új nézőpont is, ti., hogy a SZPE prioritása és végcélja nem a szerb állam mindenkori formájának és

² DRAGOJLO, Sasa: Bishop with Attitude Threatens to Shake Up Serbian Politics, *Balkan Insight*, January 13, 2021, < <https://balkaninsight.com/2021/01/13/bishop-with-attitude-threatens-to-shake-up-serbian-politics/> > (letöltve: 2022. 10. 04.).

kiterjedésének végérvényes rögzítése. Az *csak egy eszköz* a SZPE azon törekvésében, hogy biztosítsa az ortodox vallás fennmaradását és dominanciáját a régióban, és ezzel összefüggésben saját intézményi helyét és befolyását az ökumenikus ortodox egyházak közösségében.

Az egyház valódi prioritásainak feltárása érdekében érdemes felidézni, hogy az elmúlt két évszázadban különböző érdekek és koncepciók mentén legalább hat alkalommal változott a szerb (vagy a szerbeket is magába foglaló) állam formája, etnikai összetétele, területi nagysága. A változó államformációk keretében a SZPE a 20. század során mindösszesen 25 éven át volt kiváltságos helyzetben, és csak 18 évig volt államegyház. Önálló szervezeti élete 1878-ban kezdődött el (négy évszázad szünet után), de kánoni területe csak 1920-ban vált egységessé, amikor már nem volt államegyház. A világháborúk óriási vérvesztéseket okoztak mind a papság létszámában, mind az egyházi vagyonban. A szocialista Jugoszláviában híveinek száma vészesen lecsökkent, világi hatalombirtoklás és befolyás tekintetében pedig a 20. században megjárta a mennyet és a poklot, és az utóbbiban töltött el jóval hosszabb időt. Az államformák változásával együtt járó traumákat csak olyan intézmény tudja így túlélni, amelyiknek végső céljai teljesen más dimenzióban kapnak értelmet, mint az állami érdekek, ezért érdekei csak időszakosan és bizonyos felületen esnek egybe az államéval.

Érdemes figyelmesen elolvasni a SZPE közleményét egy legutóbbi, az egyház életét tekintve jelentős esemény kapcsán. Ebben üdvözli az Ohridi Püspökség (ez a magát Macedón Pravoszláv Egyháznak nevező püspökség történelmi neve) és a SZPE közötti kánoni egység helyreállítását. Azért érdemes elolvasni, mert nyilatkozatok nem sokszor, de néha felfedik a nyilatkozók valódi szándékait, és lehet, hogy ez történt ebben az esetben is. A Nyilatkozat kifejti, hogy a Szerb Ortodox Egyház jövőbeli és végső kánoni státuszáról (értsd: az egyházi joghatóság gyakorlásáról) folytatott tárgyalásokon a SZPE-t kizárólag egyházi-kanonikus és egyházi-pasztorális elvek, kritériumok és normák vezérlik, „és nem reálpolitikai, geopolitikai és egyházpolitikai megfontolások”.

A Szerb Ortodox Egyház három akut problémája (az önállósuló macedón ortodoxok, az *ex-lex* állapotban lévő montenegrói érseksége, és a Koszovóban lévő egyházi egységeinek sorsa) megér egy visszatekintést egyfelől magára a SZPE múltjára, másfelől a problémák kialakulására és jelenlegi állására. Azt remélem, hogy a szerb nemzet létrejöttében és fennmaradásában játszott hősies szerepének felmutatása, másfelől hosszú ideig tartó mellőzöttségének, megaláztatásának és kifosztottságának felidézése valamilyen magyarázatot tud adni azokra a tudati deformációkra, amelyek a Szerb Ortodox Egyházat egy időben eltérítették a krisztusi szellem követésétől, és amelyek a pravoszláv egyházat a nemzeti eszme 19. századi polgári/liberális alakítóinak méltatlanul radikális versenytársává tették.

A Szerb Pravoszláv Egyház és a szerb állam viszonyának alapja: Szent Száva Törvénykönyve

A szerb egyház és állam viszonyának első jogforrása, és a SZPE szerint a viszony mai napig érvényes *sine qua non*-ja Szent Szávának a 13. század elején összeállított egyházi törvénygyűjteménye. Történelmi tény, hogy a szerb fejedelemség nem válhatott volna szuverén állammá az ortodox államok között, ha nem jön mellette létre egy önálló, autokefál státuszú (pontos fordításban: saját fejú) nemzeti egyház. Ezt a történelmi feladatot végezte el Rastko Nemanjić, szerzetesi nevén Száva, Stefan Nemanja szerb nagyzsupán legkisebb fia a SZPE megteremtésével. Szent Száva egyházszervező munkássága nélkül nem csak a középkori Szerb Királyság nem válhatott volna függetlenné, de a szerb nemzet sem egységesülhetett volna nyelvében és kultúrájában. Így elmondható, hogy a nemzet – amennyiben a nemzet, mint fogalom a középkori fogalmak szerint értelmezhető – és az állam közötti kapcsolatot a „nemzeti” egyház teremtette meg a keleti ortodox kereszténység nemzetközi erőterében.

Szent Száva életműve szellemi világitótorony a SZPE számára. Az életmű utóélete ugyanakkor szomorú példája annak, hogy milyen tragikus vágányra futhat annak öncélú felhasználása. Száva egész életét tervezettség és céltudatosság hatotta át. Kiterjedt életművének egymásra épülő elemeivel a szerb nép erkölcsi és kulturális felemelkedését, vallási-politikai függetlenségét, valamint egyházának az egyetemes ortodox egyházban való elismertetését akarta biztosítani.

Szent Száva Nomokanonja egy egyházi és polgári törvénygyűjtemény, ma is a legmagasabb egyházi törvénykönyvként használatos a szerb ortodox egyházban. A kompilációval létrejött joggyűjtemény az első, 6. századi bizánci kánonjoggyűjteményt és későbbi görög jogtudósok kiegészítéseit veszi alapul, de kigyomlálja belőlük mindazt, ami a bizánci törvénykönyvben az állam főhatóságát biztosítaná. Száva szerette volna elkerülni az egyház és állam kapcsolatának bizánci mintáját, mely az állam túlhatalmát biztosította az egyház felett. Érthető ezért, hogy Száva törvénykönyve – bár az állam és egyház viszonyát harmonikusnak szeretné látni – elsősorban az egyháznak ad biztosítékokat az állammal szemben. Ezt azért érdemes figyelembe venni, mert ez az a kiindulópont – az egyház függetlenségének biztosítása az állammal szemben –, ami a mai napig minden reflexében meghatározza a Szerb Ortodox Egyházat. A Nomokanon másik útmutatása szerint az ortodox nemzeti egyházak között egyenlőségnek, és nem a Konstantinápolyi Patriarchátus hegemoniájának kell megvalósulnia. (Az Orosz Ortodox Egyház akkor még nem volt önálló.)

Hat és fél viharos évszázadot követően ismét szükség volt a SZPE autokefál státuszának elismertetésére. De a 19. század vége már egy jóval kedvezőtlenebb politikai és geopolitikai környezetet biztosított a szerb egyház

számára, mint a 13. század első fele. Az oszmán uralom elleni évszázados ellenállásban a keleti ortodoxia elválaszthatatlanul összekapcsolódott a szerb nemzeti identitással és az 1815-ben kialakult új szerb monarchiával. Ám a kialakuló nemzetállamokhoz köthető új eszményeket – így a nemzeti eszményeket is – már nem az egyház által kontrollált lojalitás, hanem a felvilágosodás korában megszületett liberális eszmék formálták. Ezen eszmeáramlatok követői atavisztikus ellenérzéssel viseltettek az egyházak iránt, azokat a haladást biztosító tudományos gondolkodást akadályozó intézményeknek tartották, (akkoriban nem kevés igazságtartalommal) és ezért az állam és egyház szétválasztásánál az egyházak jogköreinek lehető leghigorúbb szabályozására törekedtek.

A szerb nemzet által lakott területek északi része – a mai Vajdaság – a 18. század végén a törökök kiűzése után a Habsburg birodalom része lett, és egy sajátos polgárosodási irányba indult el. A 18. század végén, illetve a 19. század elején a Habsburg Birodalom területén (főleg a mai Vajdaságban és Magyarországon) kialakult egy szerb polgári értelmiség, mely a felvilágosodás eszményeiből kiindulva a nemzeti mozgalom hordozójává vált. Nagyrészt ez az értelmiség vállalta magára a függetlenség felé haladó szerb állam megszervezését. A Habsburg Birodalmon kívüli szerb területeken a Török Birodalom elleni felkeléseket (1803–1813 és 1815–1817) ugyanakkor a Pravoszláv Egyházhoz kötődő paraszti tömegek vívták meg óriási véráldozatokkal. Nem véletlen, hogy a későbbiekben szinte predesztinált politikai igényként jelent meg, hogy egy országba egyesüljenek a Habsburg Birodalom szerbek által (is) lakott területei a törökök alól felszabaduló területekkel. A török uralom alóli felszabadulás érdekében ugyanakkor össze kellett fogni más vallású balkáni nemzetekkel, és választ kellett keresni arra a kérdésre is, hogy a harcok után hogy fog a Balkán térképe alakulni. Érdemes rögzíteni, hogy a Nagy-Szerbia létrehozására vonatkozó terv nem egyházi ihletésű koncepció volt, hanem Ilija Grašanin eszméje, aki 1844-ben készített egy Nagy Szerbiára vonatkozó tervezetet.

Mindeközben a Szerb Pravoszláv Egyház egy történelmi időhurokba és ezzel lépéshátrányba került a 19. század elején, pont akkor, amikor a szerb állam szervezeti és ideológiai alapjainak megtervezése, és lerakása zajlott. Elsősorban saját külső és belső problémáival kellett foglalkoznia: helyre kellett állítania a területi-szervezeti egységet és ismét el kellett fogadtatnia magát autokefál egyházként az ortodox világon belül. A széttagolt és önállóságától megfosztott Szerb Ortodox Egyház a 19. században nem tudott konkrét befolyást gyakorolni sem a kialakuló állam berendezkedésére, sem az állami függetlenség szellemi hátterének alakulására.

Bár a Szerb Királyságban működő szerb egyház 1878-ban a Konstantinápolyi Pátriárka engedélyével elnyerte az autokefál státuszt, a SZPE és hívei egészen 1920-ig több államban, tehát széttagoltságban éltek. Az egyház tör-

ténetének első és ezért kiemelt központja, Peć/Ipek a mai Koszovó területén például eparchátusként (egyházmegyeként) az 1852-ben fejedelemséggé kikiáltott Montenegróhoz tartozott. A Szerb Ortodox Egyház ugyan társadalmilag kiváltságos helyzetben volt az 1882-től 1918-ig fennálló Szerb Királyságban (a királyság 1903-as alkotmánya szerint hivatalos egyház és vallás volt, a papság állami fizetést kapott),³ de nem rendelkezett a korábban már hozzá tartozó macedóniai, bosznia-hercegovinai és az úgynevezett ószerbiai eparchák feletti joghatósággal. Mire a Konstantinápolyi Pátriárka beleegyezésével 1920-ban ezekkel a területekkel is kiegészülve egyesült a SZPE, addigra az egyház és hívei egy új állam, az 1918. december 1-én megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság keretében találhatták magukat, és egyáltalán nem a privilegizált álamegyházi pozícióban.

Valójában nem is volt más várható, miután 1917-ben napvilágot látott egy, a leendő szerb-horvát államról magas szintű megegyezés, a Korfui Nyilatkozat, mely minden vallás egyenlőségét garantálta az új királyságban. Elképzelhető, hogy milyen megalázott helyzetként élte meg a néhány évvel azelőtt (a Szerb Királyságban) még álamegyházként tisztelt Szerb Pravoszláv Egyház azt, hogy az állammal való napi kapcsolattartásáért egy minisztériumi főosztály volt felelős⁴ – ugyanúgy, mint minden más hivatalosan elfogadott vallás esetében.

Mindazonáltal az egész helyzet többszörösen is ellentmondásos volt. Az állam és az egyház szétválasztása nem valósult meg teljesen, igaz, ez nem csak az ortodoxokra, hanem minden más egyházra is érvényes volt. Az 1918–1939 közötti jugoszláv állam alkotmányai egyáltalán nem mondták ki az állam és egyház szétválasztását, a házasságkötés és az örökösödés szabályozása pedig zömmel az egyes egyházak kezében és felügyelete alatt maradt. Az állam egyedül az oktatást vette ki az egyházak kezéből.

Bár a Karagyorgyevics dinasztia ortodox vallású volt, az állam soha nem mulasztotta el éreztetni, hogy még a pravoszláv egyház is csak az ő hatalmából él. Állami jóváhagyás kellett ahhoz, hogy a csernovici és konstantinápolyi patriarchátus alá tartozó területek 1919–1920-ban egyesüljenek a szerb területen lévő autokefál egyházmegyékkel, és ennek nyomán 1920. október 23-án létrejöhessen az egységes szerb patriarchátus. Természetesen a külsőségeket tekintve az állam megadta a tiszteletet a pravoszláv egyháznak – a többi felekezet tekintetében inkább korrektségről beszélhetünk. A pátriárka beiktatására ünnepélyes keretek között, Sándor régens herceg jelenlétében került sor, ráadásul kétszer is, mert az egyházi hagyományokra való tekintettel nem csak Belgrádban, hanem a koszovói Peć-ben (Ipek) is felszentelték.

³ BARIŠIĆ, Srđan: Serbian Orthodox Church and Yugoslavia, *YU Historija project*, <http://www.yuhistorija.com/culture_religion_txt01c2.html> (letöltve: 2022. 10. 04.).

⁴ BÍRÓ: i.m., 75. p.

A kormány ugyanakkor ragaszkodott ahhoz a formasághoz például, hogy a Választmány csak az általa kiadott felhatalmazás alapján válasszon egyet a Szent Érseki Gyűlés által javasolt három jelölt közül.

A pravoszláv egyház az I. világháborúban óriási vérvesztést szenvedett emberéletekben és anyagi javakban. A háború alatt 3000 fős papságának egyharmada (1056 fő) halt meg, vagy tűnt el. Az 1920-as agrárreform során hatalmas területeket koboztak el, de azok nagy részét nem jegyezték be új tulajdonosaikhoz, így az egyház évekig köteles volt utánuk adót fizetni. A pravoszláv egyház egyre inkább igazolva látta azt, hogy a délszláv népeket egyesítő Jugoszlávia-eszme tarthatatlan és bukásra van ítélve.

A szerb- és zsidóellenességből táplálkozó horvát usztasa mozgalom 1941-ben létrehozta Hitler és Mussolini bábállamát: a Független Horvát Államot. Ezzel szemben a SZPE a kommunista-, horvát- és bosnyákellenes csetnik mozgalom mellé állt, és ennek egyházi rítusokkal is hangsúlyt adott.⁵ Nem véletlen, hogy 1945 után a szocialista állam már nem csak felesleges intézményt, hanem a felszámolandó csetnik mozgalom és a monarchista ideológiai szövetségesét, tehát ellenséget látott az egyházban. A második világháború végén a Szerb Pravoszláv Egyház szervezeti felépítése megsemmisült, az összes papság egynegyede meghalt vagy eltűnt, és hatalmas anyagi veszteséggel járt. A SZPE anyagi helyzete is mélypontra került: szinte minden bevételi forrást kimerítettek, a támogatásokat és adókat (patriarchális, püspöki és önkormányzati) megsemmisítették, a pénzeszközöket elkobozták, és egy újabb agrárreformmal még a maradék tulajdonában maradt földjétől is megfosztották. Jugoszlávia 1946. január 31-én elfogadott alkotmánya kimondta a vallási közösségek és az állam szétválását. Az egyház és az állam szétválása, a szekularizált oktatás, a hitoktatás betiltása az állami iskolákban, valamint a teológiai kar kizárása a Belgrádi Egyetemről (1952) aláásta az egyháznak a lakosságra gyakorolt szellemi, kulturális, politikai és gazdasági hatását.

Az 1960-as évek közepén lezajlott gazdasági és politikai liberalizáció hozott némi enyhülést a politikának a vallási közösségekre nehezedő nyomásában, de időközben, még a szocialista Jugoszlávián belül szakadás érte a SZPE-t. A II. világháború után, még 1945 márciusában a macedón ortodoxok szorgalmazni kezdték az Ohridi Érsekség visszaállítását. 1958 októberében egyoldalúan kihirdették a Macedón Pravoszláv Egyházat. Igaz, kijelentették, hogy egyházuk „kánoni egységben lesz a Szerb Ortodox Egyházzal Őszentsége, a Szerb Ortodox Egyház Pátriárkája révén.”⁶ A dolog érdekessége, hogy a 13. században, a szerb ortodox egyházszervezet éppen az Ohridi (bolgár) Érsekségből kiválva kapta az autokefál státuszt, majd 1920-ban a Konstantinápolyi Pátriárka hozzá csatolta a macedóniai eparchátusokat, kijelentve, hogy

⁵ BARIŠIĆ: i.m.

⁶ Uo.

a jövőben azok a SZPE elválaszthatatlan részét képezik. A jugoszláv állam politikai vezetése természetesen nem ellenezte a szerb ortodoxia meggyengülését. 1966-ban a macedón ortodoxok autokefáliát követeltek, és miután ezt a szerb egyház elutasította, 1967. június 19-én Ohridban egyoldalúan autokefálnak nyilvánították a Macedón Ortodox Egyházat (továbbiakban: MOE). A szerb egyház szakadárnak minősítette a szervezetet és minden kommunikációt megszakított vele. A szocializmus ideje alatt a Szerb Pravoszláv Egyház, ha nem is volt földalatti egyházi szerepre kényszerítve, de egyházszervezete sorvadásra volt ítélve. Ebben természetesen nem különbözött sem a Moszkvai, sem a Kijevi Pátriárka hatósága alá tartozó egyházi szervezetektől. (A román és a bolgár ortodox egyház viszonya a kommunista hatalommal némiképp máshogy alakult.)

A SZPE visszatérésére a társadalmi-politikai életbe az 1981-ben Koszovó tartományban kirobbant politikai válság adott lehetőséget.⁷ 1981 áprilisában „Koszovó köztársaság!” jelszóval egyetemista zavargások törtek ki Pristinában. A nagygyűlések szétverésének hatására egyre erőszakosabb formát öltött az albán szeparatizmus. A szerb kisebbséget komoly atrocitások érték, és elindult Szerbia irányába egy tömeges migráció. 1982-ben 21 szerb ortodox pap nyílt felhívást intézett a szerb és jugoszláv legfelsőbb hatóságokhoz, a Szent Érseki Gyűléshez és a Szinódushoz a koszovói és metóhiai szerbek fizikai és szellemi védelme érdekében. A továbbiakban Koszovó rendszeres téma lett a Szerb Ortodox Egyház által kiadott összes újságban és cikkek jelentek meg a szerb nép kiirtásáról Szerbia déli tartományának területén. A Szent Érseki Gyűlés 1987-ben kiadott sajtóközleménye volt az első, amely a népirtás kifejezést használta a koszovói események kapcsán.

A '90-es évek délszláv háborúi kimondott céljait tekintve nem voltak vallásháborúk, de a SZPE koszovói szerbek üldöztetésére mutató figyelemfelhívása ősi félelmeket és mítoszokat ébresztett fel, és megerősítette a szerb nemzet tömegeiben azt az érzést, hogy baj esetén csak a pravoszláv egyház áll ki mellettük. Ezek hatását tovább erősítette a SZPE részéről az áldozat-szerep monopolizálása a szerb nemzet vonatkozásában, továbbá a nemzeti történelem mitologizálása és dicsőítése, illetve aktuálpolitikai célokra való felhasználása. A szerb ortodoxia drámája, hogy annyi megaláztatás után, melyet az egyháznak a különböző jugoszláv és szerb államformációktól el kellett viselnie, a szocialista állammal szembeni ellenállását csak egy pusztító etnonacionalista ideológia támogatásával tudta megjeleníteni. Jellemző, hogy a szerb modern nacionalizmus eszmei hátterét éppen egy Amerikában élő szerb szerzetes, a 2003-ban szentté avatott Nikolaj Velimirović szolgáltatta olyan írásaival, mint például „Szent Száva nacionalizmusa”.⁸A háború alatt a SZPE gyakran ing-

⁷ Uo.

⁸ VELIMIROVIĆ, Nikolaj: *Nacionalizam Svetoga Save*, Helsinki, 2003.

adozott a deklaratív ökumenikus, háborúellenes álláspontok és az etnonacionalista politikai erők tényleges támogatása között. A háborúval kapcsolatos diskurzusa is kettős volt: az „igazságos háború” fogalma általában a szerb nemzet érdekét jelentette. A csatatereken félkatonai csapatokat megáldó pap-ság, vagy a róluk fegyverrel a kezükben készített képek, kéz a kézben jártak a „védelmi hadviselés” vagy az „igazságos” háború elméletével.

A szkizma csapdahelyzetében

A SZPE új vezetésének 2021 februárjában egyszerre három régóta húzóódó, illetve akuttá váló válsághelyzettel kellett szembenéznie: a macedóniai ortodox egyház kiválásával a SZPE egyházi szervezetéből, a montenegrói szerb ortodox érsekség jogi helyzetének ellehetetlenülésével és a Koszovóban lévő egyházi területei megosztásának veszélyével az etnikai tömbök mentén. Ezek a válságok veszélyt jelentenek a SZPE saját kanonikus és szervezeti egységére, sikeres lezárásuk viszont nagyban hozzájárulna a SZPE pozíciójának megerősödéséhez az ökumenikus ortodoxián belül.

A SZPE belső gondjaival egyidőben az egyetemes ortodox egyházat is tör-ténetének egyik legnagyobb szkizmája éri: az Ukrán Ortodox Egyház leválása az Orosz Ortodox Egyháztól, és az Orosz Ortodox Egyház szakítása a Konstantinápolyi Pátriárkával. Nem egyházszerkezeti, de azzal szorosan összefüggő jelenség, hogy a térség ortodox társadalmában is terjed az elvilágiasodás, a vallási gyakorlattól való elidegenedés, és ez alól a SZPE hívei sem kivételek.

Az ortodox egyházak egységének válsága a kívülállók számára akkor vált érzékelhetővé, amikor 2018 őszén I. Bartolomaiosz konstantinápolyi pátriárka saját hatáskörén belül autokefálnak ismerte el az Ukrán Ortodox Egyházat. A világ összes ortodox hívőjének több mint felét magáénak tudó Orosz Ortodox Egyház, és a hagyomány szerint *primus inter pares* (első az egyenlők között), tekintélyt élvező, de egyébként minden politikai hatalom nélküli Konstantinápolyi Pátriárka között már több évszázados súrlódás és hatalmi harc folyt. A moszkvai állami politikát és az Orosz Ortodox Egyházat nem csak az ingerli régóta, hogy egyedül a Konstantinápolyi Pátriárkának az előjoga a kötelező dogmákkal és kánonjogi tételekkel kapcsolatos kinyilatkoztatás, hanem az is, hogy egyedül rendelkezik a különböző ortodox egyházak autokefál státusza fölött. Ez az érdekellentét természetesen a Szovjetunió 70 éve alatt nem jelent meg, de az Orosz Ortodox Egyház 1990 utáni reaktiválódásával egyre inkább érzékelhetővé vált. 2016-ban már egyértelműen a szakadás irányába mutattak a jelek, amikor a Krétai Ortodox Zsinaton az Orosz Ortodox Egyház azzal a követeléssel lépett föl, hogy ne csak a Konstantinápolyi Ökumenikus Pátriárka, hanem az Orosz Ortodox Egyház feje, a Moszkvai Pátriárka is tehesen kinyilatkoztatást teológiai kérdésekben.

A Balkán ortodox egyházait (a szerb mellett a román és a bolgár rendelkezik autokefál státusszal) kellemetlenül érintette a nyílt szakadás veszélye, mert nehezebbé vált a Moszkva és Konstantinápoly közötti semlegességre való törekvésük. Felgyorsult a bolgár és a román egyházaknak Moszkvától való távolodása, és erre a nyugati szövetségi rendszerbe beágyazott kormányaik politikai állásfoglalásai is ráerősítettek. A szerbek is hallgatólagosan a Konstantinápolyi Pátriárkát támogatták 2016-ban.⁹ 2019-ben viszont már nem ismerték el a Konstantinápolyi Pátriárka döntését az Ukrán Ortodox Egyház függetlenségéről, nem is annyira Oroszország miatt, hanem attól való féltelmükben, hogy az ukrán precedens a SZPE-ből kiválni akaró macedón és montenegrói ortodoxok egyházak függetlenségére is vonatkozhat.¹⁰ Mindent összevetve: amióta az Orosz Ortodox Egyház és a Konstantinápolyi Pátriárka közötti kapcsolatok 2018-ban megszűntek, a SZPE egyre nehezebben manőverezik az orosz egyház „ölelő karja” és a Konstantinápolyhoz kötődő kanonikus hűsége közötti csapdában.

A szakadár Macedón Pravoszláv Egyház

Miután a Konstantinápolyi Pátriárka az autokefália 1967-es egyoldalú kikiáltása ellenére is a SZPE fennhatóságát ismerte el a macedón területek fölött, mostanáig semmi jel nem mutatott arra, hogy a szerb anyaegyház, a kapcsolatok teljes megszakadása ellenére a *status quo*-t fel akarná adni. Az új szerb pátriárka viszont alig egy évvel megválasztása után felvette a kapcsolatot a Macedón Ortodox Püspökséggel és 55 év szakadás után javaslatot tett az egység helyreállításának megtárgyalására. Mivel a Macedón Püspökséget az autokefália önhatalmú kikiáltása kiközösítette az ortodox egyetemes egyházból, a mostani ajánlat rendkívül kedvező lett volna, ha a Macedón Ortodox Egyház néhány hónappal korábban nem kérte volna már fel közvetítésre a Konstantinápolyi Pátriárkát. A Macedón Ortodox Egyház nem utasította el a találkozói lehetőséget, de tekintettel arra, hogy az Ökumenikus Patriarchátus előtt megindult a közvetítói jogorvoslati kérelem benyújtása, valamint arra, hogy az ökumenikus pátriárka levelet is küldött a SZPE új pátriárkájának egy isztambuli találkozóra, a válasz az volt, hogy ilyen találkozói megtörténhet, de csak a Konstantinápolyi Pátriárka közvetítésével.

Itt kell megjegyezni, hogy a nemzetközi sajtóban rendkívül sok bizonytalanság és félreértés tapasztalható az autokefália, a részleges autokefália és egy

⁹ BARABÁS T. János: *Az ortodox egyház politikai forgatagban*, KKI elemzések, Budapest, 2019/17.

¹⁰ CVIJIC, Srdjan: *Serbia's President Will Struggle to Get Patriarch He Can Control*, *Balkan Insight*, February 10, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/02/10/serbias-president-will-struggle-to-get-patriarch-he-can-control/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

egyházi terület anyaegyháztól kapott autonómiája körül. Autokefál az az egyházi szerveződés, amelyik legfelsőbb vezetője már nincs semmilyen fölöttes hatóságnak alárendelve. A *részlegesen* autokefál egyház vezetőjének hatásköre korlátozott, erre a legjobb példa az újonnan létrejött Ukrán Ortodox Egyház (UOE). A róla szóló döntés értelmében felsőbb hatósága a Konstantinápolyi Pátriárka, amely ezzel jelentősen megnövelte egyházi fennhatósága alá tartozó területet és a hozzá tartozó hívek számát. Az UOE Ukrajna területén kívül, az ukrán diaszpórában nem hozhat létre gyülekezetet, sőt egyes templomait, illetve a diaszpórában már megalakult egyházmegyéit és egyházi közösségeit teljes mértékben át kell adnia Konstantinápolynak. Át kellett adnia így a történelmi kijevi Szent András-székesegyházat, amely a Konstantinápolyi Pátriárka exarchátusának (részegyházának) bázisa lett. Az is természetes, hogy az UOE kánonjogi kérdésekben köteles a Konstantinápolyi Pátriárkához fordulni. Ez a helyzet állt volna elő a Macedón Ortodox Egyház esetében, ha a Konstantinápolyi Pátriárka adott volna önállóságot jelentő Tomoszt – a saját hatósága alá tartozó területek között. Ezzel szemben az egy egyházon belül elnyert teljes autonómiára a Moszkvai Patriarchátuson belül maradt Ukrán Orosz Ortodox Egyház a példa, amely szabadon hozhat minden döntést saját maga anélkül, hogy felettes szerve (anyaegyháza) jóváhagyását kellene kérnie bármilyen kérdésben. Ez történt most a Macedón Ortodox Egyházzal, miután a Tomoszt a Belgrádi Pátriárka adta át az Ohridi érseknek.

Május 9-én az Ökumenikus Patriarchátus Szent Szinódusa elfogadta az Észak-Macedónia Ortodox Egyház fellebbezését, és úgy határozott, hogy visszaállítja a kanonikusságát, elismerve azt „Ohridi Érsekségnek”, ugyanakkor kizárta a „macedón” kifejezést és a „Macedónia” szó bármely más formáját.¹¹ A Konstantinápolyi Pátriárka egyelőre semmi mást nem tett, minthogy visszafogadta az Eucharisztikus közösségbe a szakadár hívők és vezetőik szervezetét.¹² Mindemellett a pátriárka Nyilatkozata 2. pontja „a Szerbiai Szent Egyházra hagyja a szerb és az észak-macedóniai egyház közötti közigazgatási ügyek rendezését, minden bizonnyal a kánoni rend és az egyházi hagyomány keretein belül.” Figyelembe véve, hogy az Ukrán Ortodox Egyházzal kapcsolatos döntés egyházszakadást idézett elő az Moszkvai és a Konstantinápolyi Pátriárka között, I. Bartholomaiosznak a Macedón Ortodox Egyházzal kapcsolatos nyilatkozatát rendkívül visszafogott és bölcs döntésnek kell tartani. Május 16-án a Szerb Ortodox Egyház is elfogadta az új egyháznak a kanoni-

¹¹ The Patriarchate of Serbia Recognises the Autocephaly of Archdiocese of Ohrid, *Orthodox Times*, May 24, 2022, <<https://orthodoxtimes.com/patriarchate-of-serbia-recognizes-the-autocephaly-of-archdiocese-of-ohrid/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

¹² L. ezzel kapcsolatban a Konstantinápolyi Pátriárka Nyilatkozata a Macedón Egyházzal kapcsolatosan, <<https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/49974-to-oikoumeniko-patriarxeio-anagnorise-tin-sxismatiki-ekklisia-ton-skopion>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

kus és eucharisztikus közösségéhez való visszatérését, amely így már nem tekinthető szakadárnak. 2022. június 5-én Porfirije szerb pátriárka és Stefan ohridi és macedóniai érsek a belgrádi Szent Mihály arkangyal székesegyházban közösen ünnepi liturgiát tartottak, majd a Szerb Ortodox Egyház Püspöki Tanácsának döntése értelmében Porfirije pátriárka átadta a Tomoszt Stefan ohridi és macedóniai érseknek, megerősítve ezzel a Macedón Ortodox Egyház – Ohridi Érsekség autokefáliáját. Porfirije szerb pátriárka ezután augusztus 8-án levélben tájékoztatta Kirill moszkvai és egész oroszországi pátriárkát, és kérte „a ma már teljesen kanonikus egyházat a legfiatalabb nővér autokefálként fogja fel, és ezzel mutasson példát a többi ortodox egyház számára.”¹³ Orosz Ortodox Egyház Szent Szinódusa augusztus 25-i ülésén autokefális nővér egyháznak ismerte el a Macedón Ortodox Egyház – Macedón Érsekséget, és „hogya a szent diptichonokhoz adják primásának, Stefan ohridi és macedóniai érsek nevét.” Sokat árul el a nem könnyen érthető egyházi viszonyokból, hogy a „macedón” kifejezést hivatalosan nem használhatja az új egyház, továbbá nem kapott pátriárka rangú vezetőt. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy nem más, hanem a Belgrádi Pátriárka kérte a „legnagyobb fivéren” keresztül az összes többi egyházat az Ohridi Érsekség, autokefál egyházként való elismerésére. Azzal, hogy az önállóságot jelentő Tomoszt pedig nem a Konstantinápolyi Pátriárkától, hanem a Belgrádi Pátriárkától kapta az Ohridi Érsekség azt jelenti, hogy egyházi helyzetük autonómiát élvező, de nem nemzeti egyház. Ennek nem csak, illetve talán nem is első sorban a Szerb Pravoszláv Egyház az oka, hanem a „macedón” névvel kapcsolatos bolgár és görög ellenállás. Porfirije a macedón egyházszakadás megszüntetésével nagy szolgálattal tett az egyetemes ortodoxiának. Nem csak azzal, hogy helyreállította a spirituális egységet, hanem azzal, hogy sikerült megakadályoznia, hogy a Macedón Ortodox Egyház – az Ukrán Ortodox Egyházhoz hasonlóan – a Konstantinápolyi Pátriárka hatáskörébe kerüljön. Ez minden bizonnyal elmélyítette volna azt a szakadást, ami már Moszkva és Konstantinápoly között évek óta fennáll. A bolgár és görög oldalról megkérdőjelezett macedón nemzeti identitás megerősödése szempontjából a macedón ortodoxok fontosnak tartották volna egyházuk teljes, nemzeti egyházként való elismerését, ezért érthető lenne csalódottságuk. Új államuk és mindenkori kormányuk azonban olyan érdekek ütközéspontjában van a Balkánon, amelyek kiszolgáltatnák az esetlegesen nemzeti szinten is függetlenséget elnyerő fiatal egyházukat az aktuális politikai ütközéseknek. Valószínűsíthetően ezt sem Konstantinápoly, sem Moszkva nem merte megkockáztatni, ezért zseniálisan diplomatikus Porfirije, Belgrádi Pátriárka engedékenysége.

¹³ Az Russian Church recognizes Macedonian Orthodox Church – Archdiocese of Ohrid as Autocephalous Sister Church, Russian Orthodox Church, *Official website of the Moscow Patriarchate*, <<http://www.patriarchia.ru/en/db/text/5956351.html>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Montenegrói egyházügyi törvény és alapszerződés a Szerb Pravoszláv Egyházzal

A Macedón Ortodox Egyházzal szemben a magát autokefálnak valló, de mások által el nem ismert Montenegrói Ortodox Egyház az ország ortodox lakosságának csak kis hányadát fedi le. A MOE – bár a Montenegrói Fejedelemség 1905-ös alkotmányára vezeti vissza jogosultságát az autokefáliára – jelenkori újjászületése 1993-ban politikai indíttatásra történt. Ezzel szemben a Belgrádi Szerb Pátriárkával kanonikus egységben maradó Montenegrói és Tengermelléki Érsekség gyakorlatilag egész Montenegró ortodox lakosságát lefedi a Szerb Ortodox Egyház részéről. A Szerbiától való függetlenedés 2006-ban konfliktust eredményezett a montenegrói kormány és a Montenegrói Érsekség, közvetetten a Belgrádi Patriarchátus között. A függetlenedési folyamat Montenegró ortodox vallású lakosait két, élesen szembenálló, proserb/unionista és függetlenségpárti politikai táborra osztotta, de túlnyomó részük a politikai megosztottságtól függetlenül az SPC híve maradt. Valószínűleg ez utóbbi jelentőségét illetően számolta el magát Milo Đjukanović kormánya, amikor 2019. december végén elfogadta a vallási közösségek státuszának új szabályozásáról szóló törvényt. Ez kimondja, hogy azok az egyházi ingatlanok és földek, amelyek 1918. december 1-ig állami tulajdonban voltak, vagy közpénzből épültek, állami tulajdonnak tekintendők. A törvény felháborodást keltett még a 25 éve kormányzó Szocialista Demokrata Pártnak a Szerb Ortodox Egyház kötelékébe tartozó nem kiszámú támogatói között is, és valószínűsíthetően ez vezetett az SZDP választási kudarcához 2020 őszén. A néhai Amfilohije Radovićban, a SZPE Tengermelléki és Montenegrói metropolitájában egyesült a karizmatikus főpap és szélsőséges politikus. Nem félt ellenezni Montenegró függetlenségének kikiáltását, és nem habozott kritizálni Montenegró Koszovó elismerésére és NATO-tagságára vonatkozó döntését sem. Következésként tagadta továbbá a montenegrói nemzetnek és kultúrának a szerb nemzettől és kultúrától elkülönült létezését.¹⁴ A SZPE Montenegrói Érseksége anyagi támogatásokat kapott a Moszkvai Patriarchátustól is, amelynek felhasználását a montenegrói állami szervek nem tudták ellenőrizni, tekintve, hogy a Montenegrói Érsekség semmilyen formában nem volt bejegyzett szervezet az országban. Đjukanović kísérletet tett arra, hogy a szakadár Montenegrói Ortodox Egyház és a SZPE Montenegrói és Tengermelléki Érseksége egyesülve alkosson egy nemzeti egyházat, de ezt Amfilohije kategorikusan elutasította. Érthető, hogy ezek után, nemzeti szempontokat szem előtt tartva, Đjukanović úgy döntött: a törvény eszközeivel próbálja kordá-

¹⁴ BALOGH György: Az ortodox egyház balkáni folyamatai a szerb-montenegrói egyházügyi vita tükrében, *Pro Minoritate*, 2020/Tavaszi, 5–19. p., <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2020/07/02_Pro-Minoritate_2020_tavaszi_Balogh.pdf> (letöltve: 2022. 10. 04.).

ban tartani a SZPE Montenegrói Érsekségét. A helyzet jogilag egy farkába harapó kígyó volt, tudniillik a Montenegrói és Tengermelléki Érsekség nem önálló jogi személy, hanem a Szerb Ortodox Egyház része, így nem is volt (és nincs is) felhatalmazása a Szerb Pátriárka, illetve a Szinódus engedélye nélkül bármilyen egyezményt kötni. A Belgrádi Pátriárka pedig nem kívánt precedenst teremteni azzal, hogy önként elfogad egy, az egyházi vagyonhoz való hozzáférésre lehetőséget adó törvényt, amit ráadásul egy másik állam szervei hoznak. Ez az egyház és állam primátusának sarkalatos elvi kérdése. 2020 őszén a Szocialista Demokrata Párt a választásokon minimális különbséggel vereséget szenvedett, de Đjukanović köztársasági elnöki pozícióba került és a párt parlamenti létszáma jelentős maradt, így kihasználva a következő kormányok koalíciós gyengeségeit sikeresen blokkolta a következő kormány és a Montenegrói Szerb Pravoszláv Egyház viszonyát rendező alapszerződés megkötését, egészen 2022 júniusáig. Ekkor teljesen váratlanul Porfirije szerb pátriárka Podgoricába utazott, és Dritan Abazović montenegrói miniszterelnökkel találkozáskor aláírta a SZPE és Montenegró kormánya közötti alapszerződést. A június végén létrejött elvi megállapodás szerint a SZPE közjogi hatáskört kap, vagyonának sérthetetlenségét az állam garantálja, mely egyúttal biztosítja a nem bejegyzett ingatlanok nyilvántartásba vételét. Megnyílik a lehetőség a hittan bevezetésére is a montenegrói közoktatási intézményekben. Az alapszerződés azt is kimondja, hogy a hatósági szervek nem hajthatnak végre engedély nélküli biztonsági intézkedéseket a SZPE objektumaiban. A szövegtervezetet július hónap folyamán véleményezte és elfogadta az egyház szinódusa, a megállapodás azonban Podgoricában akadályokba ütközött, mert a Milo Đjukanović vezette Szocialisták Demokratikus Pártja, amely addig ellenzékben volt, támogatta Dritan Abazović kisebbségi kormányát, a hírre úgy reagált, hogy az szemben áll Montenegró alkotmányával, és egy következő választáson, amennyiben ők adják az új kormányt, azonnal felfüggesztik az Alapszerződés érvényességét. Augusztus 19-én a parlament támogatta a Milo Đjukanović elnök pártja és a kormánykoalíció kisebb pártjai által kiírt bizalmatlansági szavazást. A montenegrói alkotmány értelmében a köztársasági elnöknek 30 nap áll rendelkezésére, hogy új miniszterelnök-jelöltet bízson meg a kormányalakítással. Amennyiben nem sikerül senkinek sem kormányt alakítania, előrehozott választást kell tartani. Dritan Abazović közölte, nem kíván részt venni annak a kormánynak a munkájában, amely a választások előtt jön létre, a következő parlamenti választáson viszont már részt vesz.

A Montenegró és a SZPE közötti szerződést a parlamentnek nem kell jóváhagynia, így azt már csak a montenegrói alkotmánybíróság tudja megsemmisíteni, a testületben azonban több mandátum betöltetlen, így nem tud működni. A SZPE montenegrói főpapja, Joanikije metropolita sem könnyíti meg a kompromisszumok megkötésének lehetőségét kereső Belgrádi Pátri-

árka helyzetét. Joanikije szélsőséges Nyugat-ellenessége¹⁵ jó érvet szolgáltat a Szerb Ortodox Egyház kritikusaiknak és ellenfeleinek.

Koszovó

A SZPE koszovói/metóhiai egyházi területeit érintően nem történt változás, amióta Porfirije a belgrádi pátriárka, mint ahogy semmi érdemleges elmozdulás nem történt a kérdést övező nemzetközi politikában sem. Események természetesen voltak, így legutóbb a koszovói hatóságok intézkedései a koszovói bejegyzésű gépkocsi papírok és rendszámok lecserélésére, amire válaszul a koszovói szerbek útlezárásokkal és blokáddal válaszoltak a koszovói–szerb határra vezető utakon. A koszovói kormány október 31-éig hosszabbította meg a határidőt arra, hogy a Belgrád által kibocsátottak helyett Pristina által kibocsátott rendszámok kerüljenek a gépkocsikra. 10 éve folynak a felek egyeztetései az EU és az USA bevonásával Koszovó sorsáról, de Belgrád van nehezebb helyzetben, mert az EU nyíltan tudomására hozta, hogy Szerbia uniós csatlakozása mindaddig lehetetlen, amíg a koszovói helyzetre Belgrád megoldást nem talál.¹⁶ Az évek során felmerült Szerbia és Koszovó olyan területeinek kicserélése, melyben az albán és a szerb fél túlnyomó többségben van a másik fél hatóságainak hatáskörében, de ennek a SZPE mereven ellenáll. A SZPE szerint az etnikai határok meghúzása ugyan tiszta területeket hozna létre Koszovón belül, de becslésük szerint több mint 80 000 koszovói szerb kényszerülne elhagyni otthonát és szakraális tereit. A SZPE az etnikai határok meghúzása után a koszovói oldalon maradt szerb egyházi ingatlanok és közösségek sorsát látja előre vetülni a koszovói hatóságoknak a szerb egyházi létesítményekkel és a szerb ortodox hívőkkel szembeni jogsértéseiben. A dečani önkormányzati hatóságok például kitartóan megtagadták, hogy kataszteri földterületükön a Visoki Dečani kolostorhoz tartozónak rögzítsenek egy területet, amelyet a Koszovói Alkotmánybíróság még 2016-ban a kolostorhoz tartozónak ismert el egy 15 éves bírósági harcot követően.

Koszovó történelmét két – általában ellentétes – narratívával lehet leírni, melyről Márkus László nemrégiben egy kiváló történelmi monográfiát készí-

¹⁵ „az ortodoxia hosszú távú harca több mint száz éve tart,(...) amióta ez a gonosz Európából, a protestáns Európából jött hozzánk – az istentelenség, az ateizmus és a kommunizmus gonoszsága.”, Joanikije: Crna Gora je projektovana da bude mala Ukrajina, *Danas*, 13.03.2022, <<https://www.danas.rs/svet/region/joanikije-crna-gora-je-projektovana-da-bude-mala-ukrajina/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

¹⁶ Council conclusions on enlargement, and stabilization and Association Process, Brussels, 14 December 2021, <<https://www.consilium.europa.eu/media/53454/st15033-en21.pdf>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

tett.¹⁷ Egyszerűsítve a két álláspont megértését: az albánok etno-nacionalista megközelítéssel élnek, a szerbek pedig etno-kleriko-institucionalista alapra helyezve a hangsúlyt az első független állammá szerveződést tekintik a *ki volt itt hamarabb* vita kiindulási pontjának. Mindettől függetlenül elképzelhető, hogy az államszuverenitással kapcsolatosan egymással ellentétben lévő álláspontokat pont a SZPE érdekei figyelembevételével lehet megoldani.

Új utakra lép-e az Szerb Pravoszláv Egyház politikája?

Porfirije pátriárka eddigi tevékenységének és kommunikációjának ismeretében egyre inkább úgy tűnik, hogy a SZPE prioritása és végcélja nem a szerb állam mindenkori formájának és kiterjedésének végérvényes rögzítése. Az csak egy eszköz azon törekvésében, hogy biztosítsa az ortodox vallás fennmaradását és dominanciáját a régióban, és ezzel összefüggésben saját intézményi helyét és befolyását az ökumenikus ortodox egyházak közösségében. Ha ezt nemzetközi garanciákkal sikerül biztosítani, úgy elképzelhető, hogy nem fogja gátolni a Koszovóval kapcsolatos kompromisszumok kidolgozását. Porfirije 2022 májusában ezt nyilatkozta: „A dečani, a peći patriarchátus, a gračanikai, a ljeviši legszentebb istentisztelet és ismét minden más koszovói és metóhiai szentély a szerb ortodox egyház öröksége. Azonban minden, ami spirituális, ha hitelesen spirituális, soha nem korlátozódik egy személyre vagy egy nemzetre. Pontosan azért, mert spirituális, bár a miénk, mind jelentőségével, mind szépségével túllép a határokon, amelyekben léteünk, és amelyekhez tartozunk, és ezek azok a szentélyek, amelyek az egész világ kulturális örökségei.”¹⁸ A felsorolt szentélyek mindegyike az UNESCO védelme alatt állnak. Más megnyilatkozások¹⁹ alapján tudható, hogy a SZPE számára Koszovó etnikai határok mentén történő felosztása és a területcsere terve nem opció, mint ahogy a Szent Szinódus újra és újra leszögezi álláspontját: Koszovó és Metohija Szerbia része.

¹⁷ MÁRKUSZ László: *Koszovó története*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022. L.: Klein András recenzióját a könyvről a Pro Minoritate folyóirat ezen számában (szerk. megj.)

¹⁸ Porfirije: Let us protect the Serbian Orthodox Church heritage on Kosovo, *Orthodox Times*, May 7, 2022, <<https://orthodoxtimes.com/patriarch-porfirije-let-us-protect-the-heritage-of-the-serbian-orthodox-church-on-kosovo-and-metohija/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

¹⁹ Fr. JANJIC, Sava: The problem with the Kosovo „solution”, *Serbian Orthodox Church – Diocese of Eastern America*, <https://easterndiocese.org/news_181005_1> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Összegzés

A Szerb Pravoszláv Egyház Balkánon folytatott politikájának egy nagyobb összefüggésrendszerben történő vizsgálatával a tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy:

- 1.) A SZPE-nek a szerb államhoz való kötöttsége meghatározó, de Jugoszlávia felbomlásával elindult egy olyan változás, ami lazítja ennek kizárólagosságát (lásd Montenegróhoz, Észak-Macedóniához és Koszovóhoz fűződő érdekeit ottlévő exarchátusai miatt). Ez különösen annak fényében fontos összefüggés, hogy
- 2.) az ortodox egyházszakadás eredményeként a SZPE az egyetlen a Nyugat-Balkán térségében, amelyet mind a Konstantinápolyi Pátriárka, mind a Moszkvai Pátriárka elfogad.
- 3.) Miután az Orosz Ortodox Egyház megszakította a kapcsolatot az ortodox ökumené kánoni vezetésével, a SZPE-vel való kétoldalú kapcsolata még inkább felértékelődött a Moszkvai Patriarchátus számára. A Moszkvai és Konstantinápolyi Pátriárka közötti egyensúlyozás ugyanakkor nagyobb mozgásteret is biztosít a SZPE számára, hogy intézményi érdekeinek biztosításával az ortodox vallás egyetemes céljait is szolgálja a Nyugat-Balkánon.
- 4.) A SZPE jelenlegi belgrádi vezetése a nemzetközi politika aktuális kérdéseiben nem nyilatkozik. Látványosan nem folytat ebben a kérdésben tárgyalásokat a kormánnyal és az államfővel, ugyanakkor nincs olyan külpolitikai téma, amiben szembe kellene helyezkednie az állami vezetéssel.
- 5.) A SZPE-nek az idős korosztályhoz tartozó felső vezetése (főleg a Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában lévő része) nem tud túllépni a 90-es évek retorikáján, amely a szerbek számára monopolizálta az áldozati szerepet. Ugyanez a korosztály Nyugat-ellenes és mereven ökumenéellenes.

A tanulmány végső konklúziója szerint nem az a kérdés, hogy a SZPE gyakorol-e befolyást a szerb állam külpolitikájára, hanem az, hogy a jövőben milyen mértékű és milyen irányú befolyást gyakorol rá. Másfelől az a kérdés, hogy az európai uniós és amerikai nyomásgyakorlás alatt a szerb külpolitika mennyire tudja támogatni a SZPE hosszabb távú céljait a Nyugat-Balkánon és az egyetemes ortodoxia közösségében. Harmadsorban az lehet még a kérdés, hogy az EU és az USA mennyire van tisztában azzal, hogy jelenleg az ortodox egyház nyugodt, visszafogott, más vallások irányában is nyitottságot mutató irányvonalát Porfirije, Belgrádi Pátriárka biztosítja, és a vele való kompromisszum kialakítása nem Moszkvának adja át a lehetőséget a térségben. Ezzel ellentétben a SZPE szerepével kapcsolatos előítéletek hangoztatása ennek az irányvonalnak az ellehetetlenítését kockáztatja.

Felhasznált, de nem hivatkozott irodalomjegyzék

Aláírta a viszonyok rendezéséről szóló alapszerződést a montenegrói kormány és a Szerb Pravoszláv Egyház, *Pannon RTV*, 2022. augusztus 3., <<https://pannonrtv.com/rovatok/tarsadalom/alairta-viszonyok-rendezesrol-szolo-alapszerzodest-montenegrroi-kormany-es-szerb>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

ANĐELKOVIĆ, Nataša: Korona virus, Crna Gora, Srbija i SPC: Ko je bio mitropolit Amfilohije i zašto je važio za jednog od najmoćnijih ljudi crkve, *BBC*, 20 octobar 2020, <<https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-54535662>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

ARDAY Lajos: Jugoszlávia vagy Nagy-Szerbia? Szerb nemzeti identitás és (kül)politika, *Külügyi Szemle*, 2003/3. szám, <https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2003_03_Jugoszlevia_vagy_Nagy-Sze_.pdf> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Arrested development: the unfinished church dividing Kosovo, *France24*, 02/12/2012, <<https://www.france24.com/en/live-news/20211202-arrested-development-the-unfinished-church-dividing-kosovo>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Az állam és az egyház kötött szerződést, *RTV – Vajdasági Rádió és Televízió*, 2022. augusztus 3., <https://rtv.rs/hu/t%C3%A1rsadalom/az-%C3%A1llam-%C3%A9s-az-egyh%C3%A1z-k%C3%B6t%C3%B6tt-szerz%C5%91d%C3%A9st_1362987.html> (letöltve: 2022. 10. 04.).

DRAGOLJO, Sasa: Bishop with Attitude Threatens to Shake Up Serbian Politics, *Balkan Insight*, January 13, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/01/13/bishop-with-attitude-threatens-to-shake-up-serbian-politics/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

DRAGOLJO, Sasa: Serbian Church Picks Patriarch, Politics in Play, *Balkan Insight*, February 17, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/02/17/serbian-church-picks-patriarch-politics-in-play/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

HOFMEISTEROVÁ, Karin: Ecclesiastical nationalism and primacy in world Orthodoxy: the case of the Serbian Church at the pan-Orthodox Council in Crete, *Religion, State and Society*, Vol. 47, Issue 3, 2019, 341–357. p., <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09637494.2019.1609226?journalCode=crss20>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

HOFMEISTEROVÁ, Karin: The Serbian Orthodox Church’s Involvement in Carrying the Memory of the Holocaust, *Comparative Southeast European Studies*, De Gruyter Oldenbourg, February 3, 2020, <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2019-0038/html>> (2022. 10. 04.).

ISUFI, Perparim: Serbian Church in Kosovo Sets Terms for ‘Communication’ With Kurti, *Balkan Insight*, May 27, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/05/27/kosovo-pm-seeks-communication-with-serbian-orthodox-church/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

KAJOSEVIC, Samir: Dispute Flares with Serbian Church over Montenegro Monastery, *Balkan Insight*, September 14, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/09/14/dispute-flares-with-serbian-church-over-montenegro-monastery/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

KAJOSEVIC, Samir: Montenegrin Govt's Row with Serbian Church Erupts Again, *Balkan Insight*, May 31, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/05/31/montenegrin-govts-row-with-serbian-church-erupts-again/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

KAJOSEVIC, Samir: Montenegro Govt Faces No-confidence Vote Over Church Deal, *Balkan Insight*, August 3, 2022, <<https://balkaninsight.com/2022/08/03/montenegro-govt-faces-no-confidence-vote-over-church-deal/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

KAJOSEVIC, Samir: Montenegro to Probe Police Role in Orthodox Church Unrest, *Balkan Insight*, September 7, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/09/07/montenegro-to-probe-police-role-in-orthodox-church-unrest/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

KAJOSEVIC, Samir: Montenegro's Embattled Govt Presses Serbian Church to Sign Agreement, *Balkan Insight*, January 27, 2022, <<https://balkaninsight.com/2022/01/27/montenegros-embattled-govt-presses-serbian-church-to-sign-agreement/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

MARUSIC, Sinisa Jakov: Constantinople Ends Schism with North Macedonia Church, May 10, 2021, *Balkan Insight*, May 10, 2022, <<https://balkaninsight.com/2022/05/10/constantinople-ends-schism-with-north-macedonia-church/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

MARUSIC, Sinisa Jakov: Serbia's Olive Branch: Breakthrough or Trap for Macedonia's Church?, *Balkan Insight*, May 19, 2022, <<https://balkaninsight.com/2022/05/19/serbias-olive-branch-breakthrough-or-trap-for-macedonias-church/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Multilayered issues concerning the status of the Serbian Orthodox Church in Montenegro, *Serbia external relations briefing*, Weekly Briefing, Vol. 40, No. 4 (RS), May 2021, <<https://china-cee.eu/2021/07/12/serbia-external-relations-briefing-multilayered-issues-concerning-the-status-of-the-serbian-orthodox-church-in-montenegro/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

OEHRING, Otmar: Is the Dispute between the Macedonian Orthodox Church and the Serbian Orthodox Church a Burden on North Macedonia?, *Konrad Adenauer Stiftung, Facts and Findings*, No. 426, 2021, <<https://www.kas.de/documents/252038/11055681/Dispute+between+the+Macedonian+Orthodox+Church+and+the+Serbian+Orthodox+Church.pdf/9ccbfe9c-be06-d5e2-8525-2e368392cc56?version=1.0&t=1612446156571>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

OROSZ Anna: Szerbia külpolitikája a koszovói háború lezárulásától a tartomány függetlenedéséig, *Grotius*, 2008, <http://www.grotius.hu/doc/pub/FKRUIW/81%20orosz_anna.pdf> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Orthodox Christianity in the 21st Century, Pew Research Center, November 8, 2017, <<https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/08/orthodox-christianity-in-the-21st-century/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Orthodox Church split: Five reasons why it matters, *BBC*, 17 October 2018, <<https://www.bbc.com/news/world-europe-45877584>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

ÖRDÖGH Tibor: Nacionalizmus és patriotizmus Szerbiában, In: VARGHA Márk (szerk.): *Kis népeskönyv. Leíró nemzetpolitológiai tanulmányok*, Európa Veritas Institute, Budapest, 2016, 169–209. p., <http://real.mtak.hu/90918/7/%C3%96rd%C3%B6gh%20Tibor_Nacionalizmus%20%C3%A9s%20patriotizmus%20Szerbi%C3%A1ban_In%20Vargha%20M%C3%A1rk_Kis%20n%C3%A9pesk%C3%B6nyv_Eur%C3%B3pa%20Varietas%20Institute_2016_pp169-209.-170-210.pdf> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Patriarch Porfirije: Let us protect the heritage of the Serbian Orthodox Church on Kosovo and Metohija, *Orthodox Times*, May 7, 2022, <<https://orthodox-times.com/patriarch-porfirije-let-us-protect-the-heritage-of-the-serbian-orthodox-church-on-kosovo-and-metohija/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Serbian hierarch to Macedonians: don't you understand what you will lose to Constantinople?, *Orthodox Christianity*, May 13, 2021, <<https://orthochristian.com/139252.html>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Serbian Orthodox Church Recognizes Independence Of Orthodox Church In North Macedonia, *RadioFreeEurope/RadioLiberty*, May 24, 2022, <<https://www.rferl.org/a/serbian-orthodox-church-north-macedonia-independence-recognized/31865915.html>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Serbian Orthodox Church welcomes relations with Ohrid Bishopric, *N1 info*, 16.05.2022, <<https://rs.n1info.com/english/news/serbian-orthodox-church-welcomes-relations-with-ohrid-bishopric/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

Serbian Orthodox Church's communique on Kosovo and Metohija, *B92*, November 9, 2018, <https://www.b92.net/eng/insight/pressroom.php?yyyy=2018&mm=11&nav_id=105484> (letöltve: 2022. 10. 04.).

SIMANOVIĆ, Ermin: *The Serbian Orthodox Church and the 2020 Montenegro Elections*, Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs, October 15, 2020, <<https://berkleycenter.georgetown.edu/posts/the-serbian-orthodox-church-and-the-2020-montenegro-elections>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

STOJANOVIC, Milica: Serbian Church Elects Patriarch Deemed Close to President, *Balkan Insight*, February 18, 2021, <<https://balkaninsight.com/2021/02/18/serbian-church-elects-patriarch-deemed-close-to-president/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

SZEGHÓ Patrik: A „másik Szerbia”: Nemzetépítés, államiság és az európai integráció lehetőségei Montenegróban, *Corvinák – A Mathias Corvinus Collegium tudásbázisa*, <<https://corvinak.hu/index.php/vilag/2021/01/18/a-masik-szerbia-nemzetepites-allamisag-es-az-europai-integracio-lehetosegei-montenegróban>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

TANNER, Marcus: Serbs Should Mourn Quiet Patriarch Who Avoided Conflict, *Balkan Insight*, November 23, 2020, <<https://balkaninsight.com/2020/11/23/serbs-should-mourn-quiet-patriarch-who-avoided-conflict/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

The Position of the Serbian Orthodox Church on Kosovo, Wilson Center, March 16, 2006, <<https://www.wilsoncenter.org/event/the-position-the-serbian-orthodox-church-kosovo>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

The Serbian Church reports new attacks on Orthodox churches in Kosovo and Metohija, Russian Orthodox Church, *Official website of the Moscow Patriarchate*, 17 February 2022, <<http://www.patriarchia.ru/en/db/text/5901847.html>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

TOMOVIC, Dusica: Montenegro Government Toppled by No-Confidence Vote, *Balkan Insight*, August 19, 2022, <<https://balkaninsight.com/2022/08/19/montenegro-government-toppled-by-no-confidence-vote/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

V-ÁR: Pontot tettek a vita végére? Megállapodott a montenegrói kormány és a szerb egyház – Đukanović kormányváltást ígért, *Magyar Szó*, 2022. augusztus 4., <<https://www.magyarszo.rs/hu/4997/kozelet/269631/Pontot-tettek-a-vita-v%C3%A9g%C3%A9re-Montenegr%C3%B3-Szerb-Pravoszl%C3%A1v-Egyh%C3%A1z-Porfirije-Dritan-Abazovi%C4%87.htm>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

VUKIĆ, Neven: *Saintsavaism(s) and Nationalism: An overview of the development of the Serbian Orthodox phenomenon of saintsavaism, with a special focus on the contribution of Justin Popovic (1894–1979)*, Brill, 2021, <<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjWg9OQkKH7AhW0gP0HHWWwCe4QFn0ECA8QA-Q&url=https%3A%2F%2Fflirias.kuleuven.be%2Fretrieve%2F592749&usg=AOvVaw2t80qkKvRYVAeIBH1AisSp>> (letöltve: 2022. 10. 04.).

ZIVANOVIC, Maja: Don't Abandon Kosovo, Serbian Church Urges Govt, *Balkan Insight*, May 11, 2018, <<https://balkaninsight.com/2018/05/11/serbian-orthodox-church-against-kosovo-independence-05-11-2018/>> (letöltve: 2022. 10. 04.).